

CICERO ÚJ SZEREPE A MAGYARORSZÁGI LATIN-TANÍTÁSBAN.¹

I.

Gimnáziumainknak az 1934. évi XI. t.-c. alapján kiadott új tanterve a latin nyelv tanítására vonatkozó egyéb változtatások mellett a cicerói olvasmányban is lényeges újítást hozott. Szerep-
hez jutottak latin-tanításunk programjában *Cicero levelei és bölcséleti művei* is.

Újításról persze csak az utóbbi évtizedekhez viszonyítva beszélhetünk. Utolsó tanterveink csak a szónok Cicerónak adatak szerepét gimnáziumaink, reálgimnáziumaink és leánygimnáziumaink egyes felső osztályaiban. Régebb tanterveink közül azonban pl. az 1871-iki elrendeli a cicerói levelek olvastatását, vagy pl. az 1899-iki tanterv intézkedik Cicero bölcséleti műveinek olvastatásáról is.

Természetes módon felvetődik a kérdés, milyen volt Cicero európai sorsa és helyzete ez idő tájt, — s hogyan alakult a mai napig.

Amikor 1897-ben, Cicero születésének kétezredik évfordulóján, *Zielinski* a pétervári Történelmi Társulat ünnepi ülésén Cicerónak páratlan művelődéstörténeti szerepéről számot adott, még nem szüntek meg azoknak a támadásoknak utóhatásai, amelyekkel a XIX. század negyedik évtizedétől kezdve *Drumann*, majd *Momm-
sen* s később *E. Meyer* szellemes, de egyoldalú műveikben kétségbevonták Cicerónak egyéni, államférfiúi, szónoki és írói értékét. Neves történészek és filológusok (csak *Boissier*, *O. E. Schmidt*, *M. Schneidewin*, *F. Aly*, *E. Schwartz*, *Weissenfels*, *Wilamowitz-Moellendorf*, *Fr. Leo* nevét említjük) igyekeztek a nagy perben a megtámadottnak igazságot szolgáltatni. Ma már ismét Cicero napjának emelkedéséről beszélhetünk. Ugy érezzük, sikerült bepillantatlanunk lelkének titkaiba. Megértjük természetes emberi hiúságát. Gyarlósága mellett mélységes, szeretetreméltó emberiségét is látjuk. Tudjuk balsikerének legfőbb okát: szónoki tehetségével akarta intézni a köztársaság sorsát, holott ehhez elsősorban politikai éleslátásra, tájékozódási képességre, erős akaratra és szívós kitartásra lett volna szükség. Jó hazafi volt s a köztársaság rajongó híve. Elfogadjuk róla *Wilamowitz-Moellendorf* ítéletét, amely szerint Horatiussal együtt a világkultúra középpontjában áll. S igazat adunk *Fr. Leonak* abban, hogy Ciceróban tetőződik be irodalmi téren s a nyelv művészi alakításában a római szellem fejlődése; ő a latin nyelv beteljesítője — s így a latin nyelv tanításában is középponti szerep illeti meg.

¹ A Magyar Paedagogiai Társaság 1941. december 20-iki felolvasó ülésén tartott előadás.

De különösen elmélyül Cicerónak művelődéstörténeti és közművelődési jelentősége, ha a *művelődés fogalmának közvetítésében* való szerepét, illetőleg a *humanizmushoz való viszonyát* vesszük szemügyre. Itt utalnunk kell mindenekelőtt arra a mélyreható tanulmányra, melyet *Prohászka* Lajos a Tudományos Akadémia második osztályának ülésén¹ székfoglaló értekezéseként A *platonista Cicero*-ról mutatott be. A magunk részéről itt csak néhány mozzanatra térhetünk ki.

Ha nem kerüli is el figyelmünket, hogy *Werner Jaeger*, az etikai-politikai jellegű ú. n. *harmadik humanizmus* fogalmának megalkotója platonizálja és humanizálja a görögséget, (amí általánosan kétségtelenül veszít egyéniségéből és valóságából, és fogalmában akadémikus ízűvé lesz), nem vonhatjuk ki magunkat hatása alól s. figyelembe vesszük azokat a mélyértelmű megjegyzéseket, amelyeket *Humanismus und Jugendbildung* (1921), *Antike und Humanismus* (1925), s *Paideia* (1934) c. műveiben a művelődés fogalmának kialakulásáról tesz.

Szerinte a görögök a történet mozgatójának, *causa movens-ének* a kultúra elvét ismerték fel. A kultúra viszont görög nevének, a *παιδεία*-nak értelmében *emberré nevelést* jelent. A nevelési ösztön a görög étosz alapvonása. A görögnek plasztikai képessége, a tökéletes ideálnak meglátása, nemcsak a márványra, hanem az eleven emberre is hatni akar. Az élő ember lehet a legfőbb műremek. A görögök ismerték fel legelőször, hogy a nevelés tudatos építési, alakítási folyamat, vagyis: *πλάττειν*. A görög *ἀνθρωποπλασία* a népek között.

Más népeknél *nevelés* (Jaeger szavaival: *Erziehung*), a görögöknél *művelés* (*Bildung*) dívott. Az erény eszméjéből, az *ἀρετή* *idéa*-jából kiindulva az egyéni ént egyénfölötti alkotással, a *καλὸς κἀγαθός*-nak *τύπος*-ává igyekeztek kiművelni.

Nevelésük a *formaösztonben* s a *törvényszerűség* felismerésében gyökeredett. Nem a szubjektív ént, hanem az *emberi természet* általános és immanens törvényeit fedezték fel. Elvük nem individualizmus volt, hanem *humanizmus*. A törvénynek szolgáló belső szabadságban nevelői nagyságuk magasan állt a modern egyéni civilizáció művészi és értelmi virtuozitása fölött.

Az ember emberré nevelésének, a *παιδεία*-nak gondolatát a *hellenocentrikus kultúrkör* népei (vagyis a görög kultúrával való szellemi áthatódást tudatosan vállaló népek) közül elsősorban a *római* örökölte, s azt humanitásnak, általános embernevelésnek mondta. Ennyire közel jutott a görög szellem az általános emberhez. Ez is vállalhatta az ősi görög bölcsesség két mondatát, amely

¹ 1941. okt. 20. — Lásd a *Budapesti Szemle* 1942. évi aug., szept. és okt. havi számában.

a görög művelődéstörténet mottója lehet: »Ismerd meg tenmagadat!« — és »Légy, aki vagy!«.

A humanitas fogalma tehát római, alapja görög. A hozzá való vonzódás a humanizmus. S ott él ez a humanizmus mindenütt, ahol az ókort eleven nagyságnak érzik s ahol ez nevelő erőként hat. Főkérdése épen abban áll: hogyan viszonylik a mindenkori jelen a klasszikus ókorhoz. De ez utóbbit nem célnak, hanem eszköznek tekintik, iránymutatónak önmagunk felé.

Semmi sem oly jelentős *Ciceróra* nézve, mint az a fény, hogy a római humanizmus az ő *alakiában* és *műveiben* születik meg. Önállósága csak filológiai szempontból számító kérdés. Történetileg az a mérhetetlen fontosságú, hogy gyújtópontként egybegyűjtötte és átsugározta a görög szellem sugarait.

Retorikájának filozófiai alanyvetésében¹ a művelődés, mégpedig a görögségre alapított művelődés eszméjét valósította meg. Először nála jelenik meg a művelődés mint vetélkedéstől mentes elismerés és szembenézés a teremtő görög szellem teljesítményeivel. A művelődés persze nem alkotás. Csak megőrzi és továbbadja az alkotás eredményeit. A minta- és példaszerűség fölismerése az alapja. S benne voltaképpen nem az eredmények, hanem az azokhoz vezető módszerek, normák átvétele a fontos.

Cicero humanitásában rendkívüli érték, hogy mentve maradt a hanyatló görögség kozmopolitizmusától. *Ofiumát* a közéletben római módra vállalt *negotiuma* egyensúlyozta. Említsük meg végül, hogy a humanizmus jellemző vonásai mind megvannak Ciceróban. Ezért — eszmék dolgában — minden humanista szükségképpen ciceronianus.

A kérdés további tárgyalása helyett — Cicero és a humanizmus viszonyában — Hans Kurt Schulte mélyértelmű *Orator* (1935) c. művére s Horst Rüdigernek *Wesen und Wandlung des Humanismus* (1937) c. finomtolú összefoglalására kell utalnunk.

Cicero változó filozófiai és kultúrhistoriai értékelésének didaktikai vetülete megmutatkozik a különböző korok európai tanítás-terveiben. Az iskolai élet természetes és jogos konzervatívizmusa azonban a változások ütemét mindig is erősen mérsékelte. Még a latin nyelvi *eloquentia* és *imitatio* célkitűzésének megszűnése s az *ars dicendi*, az *ars scribendi* és az *ars legendi* bekövetkezett helyeseréje sem hoztak gyors változásokat ezen a téren a pedagógiai *vis inertiae* következtében.

Ha figyelmünket szorosan a cicerói olvasmánynak magyarországi szerepére és szemhatárunkat a két utolsó generáció idejére korlátozzuk, kimondhatjuk, hogy a változott óraszám arányát is figyelembe véve, nagyon lényeges mennyiségi eltolódásról nem beszélhetünk.

¹ De oratore. — Orator ad M. Brutum.

II.

Cicero beszédei tekintetében az új tanterv újítása bizonyos negatívum. Azelőtt két osztályban szerepelt a szónok több kisebb-nagyobb terjedelmű beszédével. Most a hatodik osztály első félévének programja lett.

Az *olvasmányi kánon* kérdését, amely Cicerónál fokozott jelentőségű, hiszen 58 fennmaradt teljes beszédéből kell a céljainknak legmegfelelőbbet kiválasztanunk, az új tanterv a *történeti folytonosság* szempontjához köti. Az előző évek latin olvasmányaiból azokat a nagy római erényeket ismerték meg a tanulók, amelyekkel Róma az akkori világ egyetlen nagyhatalmává lett. Most Cicero beszédeiből a *bomlási folyamatot* kell meglátniok, amely megérleli a dolgokat arra, hogy a köztársaság ügye elbukjék s egyetlen ember akarata legyen Rómában az úr. Ezért a tantervhez fűzött utasítások főképp a *Catilina ellen* mondott I. beszédet ajánlják, az *Antonius ellen* mondott philippicák közül pedig az I-t és a XIV-t.

Célunk nem a multról való áttekintés. Az 1934. évben kiadott új tantervtől előírt vagy ajánlott cicerói szövegeket vizsgáljuk meg. Elsősorban az újításokra leszünk figyelemmel. De vállaljuk egyúttal azt a didaktikai feladatot, hogy a tanterv konkrét kívánásain túl tekintettel legyünk egyéb lehetőségekre, Cicerónak iskolailag felhasználható más műveire, s fejtegetjük az olvasmányainkkal kapcsolatban felmerülő különböző elméleti és gyakorlati szempontokat is.

Cicero beszédeiről, leveleiről, bölcséleti műveiről külön-külön fogunk szólni. A rendelkezésre álló didaktikai irodalomból a már régebben megjelent August Scheindler¹ és Dettweiler—Fries² féle latin nyelvi *módszertanok* mellett főként Franz Cramer³, Ewald Bruhn⁴ és Max Krüger⁵ metodikáit vesszük figyelembe. Ezenkívül — egyebek mellett — a *Neue Jahrbücher für Pädagogik* több évfolyamának idevágó cikkeiből Gottfried Bohnenlust⁶, Karl Krott⁷, Georg Milow⁸, Rudolf Lehmann⁹, Willi Schink¹⁰ és Arthur Stahl¹¹ egyes figyelmeztetéseit és szempontjait használjuk fel.

¹ Methodik des Unterrichtes in der lateinischen Sprache. 1913. — ² Didaktik und Methodik der lateinischen Sprache. 1914. — ³ Der lateinische Unterricht. 1919. — ⁴ Altsprachlicher Unterricht. 1930. — ⁵ Methodik des altsprachlichen Unterrichtes. 1930. — ⁶ Über die philosophische Lektüre am Gymnasium. (N. J. f. P. 1914.) — ⁷ Vom Werte der stoischen Philosophie für die oberen Klassen des Gymnasiums. (N. J. f. P. 1912.) — ⁸ Die Behandlung der alten Philosophie in Prima nach Umfang und Form. (N. J. f. P. 1911.) — ⁹ Philosophische Propädeutik (N. J. f. P. 1912.) — ¹⁰ Cicero als Förderung des altsprachlichen Unterrichtes durch die alte Philosophie. (N. J. f. P. 1911.)

A kiválasztás alapja tehát a történeti szempont. Ennek érvényesítése Ciceróval szemben nemcsak az egész latin-tanítási tervben uralkodó történeti elv miatt jogosult, hanem kiváltképen azért is, mert *Cicero beszédeinek változhatatlan értékét épen történeti kúfszerűségük teszi*. Mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy a *köztársaság* történetének igen nagy része azokban a beszédekben játszódott le, amelyeket a népgyűléseken tartottak, vagy politikai pörökben a törvényszék előtt. A szónok korát megelőző időkre vonatkozóan is számtalan adatot köszönünk Cicerónak. A királyok koráról pl. a ráánkmaradt művek közül a legelső beszámolót Cicero *De re publica* c. műve adja. A Gracchusok korához is *beszédeinek utalása* a legfőbb forrás.

Persze iskolai munkánkban nem szabad megfeleledkeznünk arról, hogy Cicero beszédeinek épen történeti meghatározottsága okozza a legtöbb *nehézséget*. Sok olyasmi van bennük, amit a legkitünőbb kommentár-írók sem tudtak felderíteni és a legjobb tanár sem tudhat. Fokozza a nehézséget, hogy sokszor túlságosan nagy a terjedelmük, tárgyuk a jelen érdekkörétől távolfekvő, a római nép állami, jogi és különösen törvényszéki életének legkülönbözőbb mozzanataira vonatkoznak, s egyúttal annak ismétetét is megkívánják.

Az Utasításoktól ajánlott I. catilinariának s az I. és XIV. philippicának épen az a nagy előnyük, hogy ezektől a nehézségektől mentve vannak. Legfőbb értékük az, amit *Naegelsbach* kíván a tanterv szónoki olvasmányaitól. Olyan beszédek, amelyekről elmondhatjuk, hogy *nem szavak, hanem tettek*. — Az első két Catilina ellen mondott beszéd páratlan lendületű, őszinteségük a fő értékük. A harmadiknak mint olvasmánynak jelentőségét az összeesküvésre vonatkozó bizonyítékokat tökéletesen egybefoglaló történeti jellege adhat. — A tizenegy Antonius ellen mondott beszédből nem könnyű választani. A IV., VI. és IX. beszéd olvastatása is nagy élményt adna. A VII. philippica pedig rövid, velős mondataival a szenvedélynek, a férfias érzületnek, az egyéniség teljes belevetésének egyik legragyogóbb világirodalmi megnyilvánulása.

Egyébként a demosthenesi hév épen nem jellemzi Cicero szónoki egyéniségét. Azoknak a régebben sokat olvasott beszédeknek, amelyeket új tantervünk olvasmányi kánonja mellőz, egészen mások voltak a jelességei. A *Gn. Pompeius fővezérsege érdekében* mondott beszéd kétségtelenül a legtökéletesebb és legvilágosabb szerkezetű példája a politikai és dicsőítő beszéd műfajának. Amíg pedagógiai célkitűzésünket retorikai szempontok is irányították, használhatósága páratlan volt. Hadtörténeti s az ókor közgazdaságát szemléltető adatai már magukban is értékké tették. Az állam vesztélyben forgó becsületének plasztikus érzetése pedig általános nevelői jelentőségét biztosította.

Szembetűnő változás a *Verres ellen* mondott beszédeknek az új tantervből való kiszorulása is. A II. actio IV. beszéde, amelyet *De signis* néven emlegetünk, nemcsak művészettörténeti vonatkozásban nyújtott komoly élményt hozzáértő tanári kézben, hanem tartalmi gazdagságával és változatoságával is gyönyörködtetett, és az V. verrinával együtt tanulságos, de megdöbbentő képet adott a provinciák kormányzásáról is.

A cicerói olvasmánnyal szívesen foglalkozó tanár nem könnyen mond le ezeknek a beszédeknek didaktikai értékeiről, de azt örömmel elismeri, hogy amikor a legújabb tanterv a történeti folytonosság jegyében a Catilina és Antonius ellen mondott beszédek ajánlásával épen a Naegelsbach nyelvén tetteknek nevezett beszédeket kívánja meg, a *szónoklat lényege szerint* igyekszik a szónok Cicerót érvényesíteni.

Ez persze elsősorban a *beszédek megfelelő kezelésén*, a tanár munkáján múlik, s erről semmiképen sem szabad megfeledkezniünk.

Legfőbb törekvésünk az legyen, hogy *fogalmat* adjunk a *szónoki beszéd elragadó erejéről*. A beszédben a súlyt a formára, sőt a gesztus varázsára vetve, művészi átéléssel és belemélyedéssel, élénk és szónokló olvasással kell megéreztetniünk, hogy nem néma írásműről, hanem szónoklatról van szó. A jó fordítás mindenestre a legjobb kommentár, kitűnő értelmező eszköz. Találó mai kifejezésekkel, a helyzetek megértésével tárgyunkat elevenné, plasztikussá, szemléletessé tesszük. Mindezzel azonban még nem az igazi Cicerót adtuk. A gondolataiban, kifejezéseinek árnyalataiban és ritmusában megértett szónoknak újból latinul kell megszólalnia. Véleményünk szerint minden latin óráról áll, de a cicerói órákról különösen, hogy az órának a feldolgozott és megértett szöveg hatásos felolvasásával kell befejeződnie.

Ciceróról, az antik műpróza legnagyobb mesteréről épen mint szónokról szólva, lehetetlen nem utalnunk arra a feladatra, amelyet a tanításnak a *cicerói stílus megéreztetésében* kell vállalnia.

Mint hogy gimnáziumainkban a latin nyelvi és stilisztikai tanulmány az alsó fokon is Ciceró szellemében folyik, Cicero beszédeinek olvasásakor a *jellegetességek* kiemelésére szorítkozhatunk.

Figyelmeztetniünk kell a tanulót Cicero elvont, határozatlan jelentőségű szóhasználatára (*fides, ratio, periculum, tempus*) s általában arra a tényre, hogy a latin nyelv szűkösebb szókincse miatt az értelembeli árnyalatok megérzése erősen a hallgató fantáziájára van bízva. Szóképeinek elemzése gondolatainak sokszor egészen új megvilágítást ad. Szónoki körmondata, a *periodus rhetorica* viszont a történetírói körmondattal, a *periodus historicával* szemben a gondolat értelmét könnyebben megragadhatóvá teszi, mint hogy tagoltabb a szerkezete, s alárendelt mondatait participiumok csak ritkábban helyettesítik.

De nemcsak elemeznünk kell stílusát, hanem meg kell mutatnunk ennek architektonikáját is. *Chiasmusainak* és *parallelismusainak* meglátása s főként *prózája ritmusának* megérzése adja meg a kulcsot stílusművészetének s ókori

hallgatóira tett hatásának megértéséhez. A sűrűn jelentkező és arányosan megoszló hosszú-szótagjai révén természetből fogva ritmusra hajló latin nyelv, a görög retorika hatása alatt erősen zeneivé lett. A hosszú beszédek türelmes hallgatóinak figyelmét a mondatok ritmusa, kivált a körmondatok ritmusos záradéka pihentette meg — s őket mintegy zenével kárpótolta.

Cicero szónoki *alakzatainak* nem gyűjtése, hanem világos *értelmezése* a fontos. Gondoljunk pl. az ismétlés, az *anaphora* pompeiana-beli híres figurájára (»Testis est Italia, ... testis est Sicilia, ... testis est Africa, ... testis est Gallia, ... testis est Hispania, ... testis est iterum atque saepius Italia...«), — vagy a szónoki bővítés, az *amplifikáció* eszközére, amellyel új meg új változatban ismétljük meg ugyanazt a gondolatot. Figyelemkeltés, szuggesztívó, a hallgató emlékezetének feltétlen birtokbavétele a szónok célja. Különösen a *traiectio* (vagy *hyperbaton*) alkalmazásánál nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az összetartozó szavak szétválasztása, esetleg egymástól nagy távolságra helyezése (»... multis undique cinctam periculis... magnis oppressa hostium copiis...«) nem stilisztikai szeszély, nem is csupán a ritmus megteremtésére irányuló művészi eszköz, hanem lélektanilag a figyelem ébrentartása, a feszültség kielégítésének minél későbbre való halasztására tör.

S aminek célját nem látjuk, annak is megvan legalább a maga oka. A szónoki beszéd zabolátlan hömpölygését, a nem logikailag megokolt amplifikációt *λ ἐξ ἰς εἰρομένη*-nek nevezte a görög retorikai műnyelv. *Zielinski* művének német fordításában¹ *reihende Redeweise*-nek olvassuk e műszót. Ahol ilyesmivel találkozunk Cicero mondataiban, ott meg kell látnunk és láttatnunk a szónoki lélek egyensúlyvesztett állapotát, — s akkor már nem is csupán okot fedeztünk fel, hanem a szónok izgalmát is átélni kezdjük, s bennünk való hatásában nagyon is értelemhez jut az, ami gyökerében egészen irracionális.

Cicero stílusát didaktikailag átéelve ne szűnjünk meg rámutatni arra, hogy nemcsak egyéb természetű munkáiban, hanem magukban beszédeiben is nagy *változatosság* párosul rendkívüli *nyelvtisztaságával*. *Laurand*, Cicero nyelvének finomérzékű vizsgálója, *Cicéron est intéressant* (1937³) c. kis munkájában épen erre a nagy változatosságra figyelmeztet. Igaz, hogy körmondatai is bőven hömpölyögnek. De nem tagadhatjuk, hogy e nélkül a *balancement harmonieux* nélkül ma sem igen van igazi szónoki hatás.

Valahogy úgy vagyunk Ciceróval, hogy más latin írótól visszatérve hozzá mindig érezzük fölényét. A pompeianáról pl. nem hiába mondták, hogy valóságos szimfónia, egész orgonakoncert. *Laurand* úgy érzi, hogy azt találjuk Ciceróban, amit *Bossuet* műveiben: ritmust, szabatoságot, klasszikus arányt, ami nélkül kielégítetlen az emberi fül és az emberi szellem.

Említsük meg még, hogy a logikai erejével ható *Bourdaloüe* Cicerót vallotta eszményének. S viszont a bensőségesen közvetlen

¹ Cicero im Wandel der Jahrhunderte. 1898.

Newman biboros is őt emlegette stílus dolgában egyetlen példaképének.

Kétségtelen, hogy Cicero egy azok közül, akik a legmesteribb ritmikával kezelték az emberi nyelvet. *Szent Ágoston* a *De Magistro*-ban (5, 16.) így kiált fel: »Mit találhatnánk Cicerónál fönségesebbnek a latin nyelvben? — Quid in lingua latina excellentius Cicerone inveniri potest?« S amit *Plutarchos*tól megírt életrajzában¹ olvashatunk, hogy t. i. *Augusztus császár* a Cicero művét előle rejtegetni akaró unokájának ezt mondotta róla: »Λόγιος ἀνὴρ, λόγιος καὶ φιλόπατρις — Ékesszóló férfiú volt, ékesszóló és hazaszerető«, benne az emberre, a hazafira s a *szónokra* egyaránt vonatkozik.

III.

Az egyik nagy pozitív újítást a cicerói olvasmányban az új tanterv *Cicero leveleinek* olvastatásával hozza. Ennek az intézkedésnek végrehajtására gimnáziumainkban épen a most folyó tanévben kerül először sor.

Mint említettük, az elmúlt század második felének tantervei között volt olyan, amely Cicero leveleinek olvastatását programjába vette. A mostani felújításban, miként azt a cicerói beszédek kijelölésében is láttuk, a történeti folytonosság szempontja jutott előtérbe, s tantervünk a levelek olvastatásával is a *római élet legválságosabb korszakáról* akar eleven és szemléletes képet adni.

Csakugyan egészen rendkívüli dolog, amit Cicero levelei nyújthatnak ezen a téren. Kora legválságosabb éveinek (Kr. e. 68—44.) történetét adják, a nélkül, hogy ő azt bármikor is meg akarta volna írni. Már *Cornelius Nepos* is így látta a dolgot: »Quae qui legat — írja — non multum desideret historiam contextam eorum temporum«. — A négy gyűjteményben reánk maradt 864 levélből 90 darab Cicero kortársaitól, mégpedig harminc többkevesébbé szintén jelentékeny vagy igen jelentékeny férfiútól való.

Cicero korának levelezése igen kiterjedt volt. Az egész földközítengeri medence politikai és gazdasági érdekkörének szolgálatában állott. Divat is volt a levelezés, de az embereknek egymás számára sok mondanivalójuk is volt.

Magának Cicerónak levelei épenséggel kimeríthetetlen kincsesbányái a történészek. Hiszen be volt avatva minden fontosabb eseménybe, összekötetésben állott a légfőbb tényezőkkel, belátott az intrikákba, bepillantott a politika titkaiba. Levelei nélkül nagyon tökéletlenül ismernők a köztársaság bukásának körülményeit.

Legérdekesebb levelei mindenesetre azok, amelyek lelke mélyébe nyújtanak bepillantást. A páma az Atticushoz írt leveleké. Épen mert igaz, az írt szerzőjük ír neki: »Ego tecum tamquam mecum loquor.«

Levelei lényegében a levél műfajának két változatát képviselik. Bizalmas

¹ Vita Cc. 49.

leveleit sokszor hevenyészve írta, egyszerűen, retorikai műgond nélkül, de ezek nyelve sem közönséges. Munkái műhelytitkairól, könyv- és műkedvelői szenvedélyéről, anyagi gondjairól, falusi életéről, családjához való viszonyáról, szolgájához való emberiségéről, a társas életben vitt szerepéről értesítenek ezek. — Nem bizalmas levelei nagyobbbrészt gondosak és művésziek, az *ars epistolaris* minden szabálya szerint valók. Arra voltak szánva, hogy a címzett barátai is olvassák őket. Hiszen az ókorban egy-egy vidékre küldött levél sokszor fontos híreket vitt és politikai programot jelenthetett. Valósággal a sajtó szerepét töltötte be. Az ilyen levelek sokszor szabályos pörbeszédék; máskor szinte filozófiai művek.

A bizalmas levelekben bőven vannak hétköznapi szavak, új egyéni szóképzések, szójátékok és görög idézetek. A másik fajta sokkal kevésbé közvetlen, szertartásos, irodalmi hangú és sokszor a metrikus próza műremeke.¹

Meg kell azonban vallanunk, hogy amennyire sok történeti tanulmányt, érdekes új emberi élményt s a cicerói stílusművészet egészen új oldalait hozták ezek a levelek iskoláink latin-tanításába, éppannyira rendkívül *komoly didaktikai nehézséget* jelentenek.

A beszédek hosszúságával aránylag könnyű megküldeni. Az olvasásra kiválasztott alkalmas, könnyebb fejezeteket egységbe fűzi a közös tárgy; az alig észrevehető hézagosság nem okoz nehézséget. — A levelek azonban külön-külön *önálló életet élő egészek*. Mindegyik új hozzákezdést, beleolvasást, behelyezkedést kíván. S a tanulónak ez nagyon nehéz.

Külön nehézséget okoz sok levélnek megromlott, filológiaiag helyrehozhatatlan, homályos vagy bizonytalan értelmű szövege. Írójának szűkszavúsága, ismeretlen körülményekre való célzásai, a beavatathoz szinte tolvajnyelven való beszéd megoldhatatlan nehézség elé állítja olykor olvasóját. A nem bizalmas levelek írójának még kevésbé láthatunk lelkébe és szándékaiba. Nem tudhatjuk, mit hitt abból, amit leírt, — mit akarhatott, hogy higgyenek, — s mi a valóság. Épen nem vehetünk mindent készpénznek. A sima szavak, a kötelességszerű udvariasság fátyla mögött sokszor hozzáférhetetlenül rejtőzködik a valódi érzés és szándék. Nehéz mesterség a levélolvasás művészete. Viszont benne csak kissé is előrejutni — egy életre szóló tanulságot jelent.

Egyébként Utasításaink bölcsen igyekeznek segíteni a levelek elszigeteltségéből származó bajon. Tárgyi rokonság, időbeli összefüggések alapján a leveleknek csoportokban való olvastatását kívánják. Az ott ajánlott megoldások arra a még utoljára felvethető didaktikai kérdésre is feleletet adnak: vajjon a *politikai fejlődést*, a monarchiává való alakulást szemléltető és történetileg kiaknázható leveleket vegyük-e inkább, vagy azokat, amelyek a régieket mint *embereket* s nem mint a történeti sors figuráit mutatják be.

¹ C. Bart: Ausgew. Briefe aus ciceronischer Zeit. 1928. (Bevez.) — Cicéron: Lettres familières. (Avec préface et notes par Édouard Baüly.) (Bevez.)

Az Utasítások mindkét csoport ajánlásával az előbbivel járó nehézségeket is elvállalják. A történeti helyzet megfelelő szemléltetésére mindenestre több idő kell. Az ember és a kor általános képének elmélyítése könnyebb feladatot jelent.

IV.

Uj tantervünk másik pozitív újítása a cicerói olvasmány gimnáziumi szerepében az az intézkedés, hogy ugyancsak a gimnázium hetedik osztályában *Cicero bölcséleti művei* is szóhoz jussanak.

Ez az intézkedés is lényegében visszatérés egy régebben megvolt tantervi állapothoz. Most azonban határozottabb megjelölés szabja meg a filozófiai iratok közül szóbakerülő művet.

Régebben a kresztomatiai jelleg volt előtérben. Érdekes, hogy Cicero bölcséleti műveit illetően a legtöbb metodika-író helyesli a szemelvénygyűjteményes olvastatást. Míg más műveknél az egy-éges hatás védelmében ez ellen határozottan tiltakoznak, itt a tárgy nehezebb és motívum-koncentrációt kívánó volta miatt, de ezeknek a filozófiai iratoknak kompilációs természetete miatt is, helyeslik az ilyen eljárást. Tankönyveink szívesen vették a szemelvényeket pl. *Cato Maior*-ból, amely kétségtelenül az egész római irodalomnak egyik legnemesebb díszé s az *antiqua virtute ac fide* rómainak eszményi képe, de sokan az öreg kor kérdéseit tárgyaló tartalma miatt mégsem tartják az ifjúságot érdeklő olvasmánynak. — A *Laelius* viszont, bár főtárgya, a barátság rendkívül vonzó, gondolataival bonyolultabb, s már megfelelő előismereteket kíván. — A *De jnibus bonorum et malorum* a stoikus és epikureus tanításokra vonatkozó fejtegetéseivel igen nagy tanulságokkal szolgált. — Népszerű volt szemelvényeivel a halál és fájdalom kérdéseit megtárgyaló *Tusculanae disputationes*, amely művet Zielinski a római irodalom Eroica-jának nevezi. — Tankönyveink Cicero retorikai műveiből is adtak részleteket, mégpedig teljes joggal. A *De oratore* s az *Orator* a görög filozófiai szellem és műveltség-ideál legtökéletesebb római vetületei. A *De oratore* bevezető részének nyelve a legelőkelőbb latin nyelv, amelyen valaha is írtak. Fr. Leo szerint e művel először mülja felül a római a görög irodalmat.

Uj tantervünk ezek és Cicero egyéb filozófiai iratai helyetti két szemelvényeinkben régebben is szerepelt mű olvastatását kívánja meg. A *De re publica*, illetve ennek befejező része, a *Somnium Scipionis* s a *De officiis* ezek.

A Scipiók korát visszaidézó s egy tökéletes, de mégis reális alappal bíró állam képét megrajzoló *De re publica* Cicero irodalmi munkásságának tetőpontja. Voltaképen nem a platonai Állam utópiája, hanem *Polybios*nak a pún háborúk korabeli római alkotmányról adott lelkes leírása ad neki alapot ahhoz, hogy megalkossa

egy olyan tökéletes államnak a képét, amelyben arisztokrácia és demokrácia, rend és szabadság egyensúlyozza egymást s amelynek élén princeps-ként megjelenik az alkotmányos monarcha ideálja. A *De re publica* s *Cicero levelei* (a polgárháború idejéből) együtt mutatják a *tragikus ellentétet* szerzőjük politikai hitvallása s a fejlődés vaskényszerűsége között.

A sors különös szeszélye volt, hogy ez a rendkívüli gonddal és művészettel kidolgozott, tökéletes munka, amellyel Cicero mintegy hazája iránti tartozását akarta leróni s amelynek nem épen csekély jelentősége, hogy *Szent Agoston*t a *De civitate Dei* megírására inspirálta, legnagyobb részében nyomtalanul eltűnt s csak nem sokkal több, mint száz éve, 1820-ban került újból elő a nagynevű vatikáni bűboros-könyvtáros, Angelo Mai kezéhez, aki kb. egy harmadát kitevő töredékét egy Szent Agoston zsoltárait tartalmazó *álírt kódex* szövege alatt találta meg.

Utasításaink az időhiány miatt ennek a még így is csak töredékes s ódon zamatú nemes nyelve és tartalma miatt nehéz műnek inkább csak utolsó részét ajánlják olvasásra. A munka VI. könyvének zárófejezetei alkotják ezt.

Ennek a Scipio álmát tartalmazó szövegrésznek, a *Somnium Scipionis*-nak külön története van.

A műnek ezt az önmagában zárt egységet alkotó töredékét *Macrobius*, Kr. u. V. sz.-beli római grammatikus, hozzáírt *kommentárjában* őrizte meg. Ez az idők folyamán mindig is ismeretes volt — s mint nagyon nemes torzó érthetően keltett vágyat a csak nagyon kevés egyéb töredékeiből, de már az ókorban is nagy hírből ismert titokzatos egész után.

E zárófejezethen Cicero irodalmi mintaképének, Platon *Allamának* (Politeia) egy hasonló motívumát követve az ifjabb Scipióval, aki mint *vir vere humanus* az első római virtust és görög műveltséget magában egyesítő nagy alakja a római történelemnek, álmot láttat — s Scipio ebben fogadja megdicsőült őseinek intelmeit.

Megtudja tőlük, hogy mindazok, akik híven szolgálták hazájukat, az égnek egy kijelölt helyén örök boldogságban élnek. Majd értesül tőlük a világegyetem szerkezetéről. Minden mulandó ebben az emberi lélek kivételével. A fülét betöltő elbűvölő zenéről kérdezősködvén, megtudja a szférák harmóniájának titkát. Majd figyelmeztetik őt a Föld és a földi hírnév mulandóságára és kicsinyiségre. Annál nagyobb az a dicsőség, amely a jó hazafiakra fent vár az égben. Hogy még jobban felbuzdítsák, kioktatják a halhatatlan lélek természetéről.

A *De re publica*-nak ez az *epilógusa* önmagában is tökéletes művészi egész. Alap gondolata az, hogy egy magasabb, földöntúli életben azok, akik idelent az erény és különösen az igazságosság útján jártak, s akik a közélet harcait is önfeláldozóan vállalva a közösség szolgálatára szentelték magukat, minden gondjukért és fáradozásukért bőséges jutalmat kapnak: »...omnibus, qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruuntur«. Az egész

iraton végigvonul az a valódi platonai gondolat is, hogy a léleknek a halál a legnagyobb jótétemény, mert megszabadulván a test börtönétől, szabadon követheti az örök és isteni után való vágyát, feltéve, hogy földi élete alatt is élt már ennek. A mű nyelvének költői színezete összhangban van a mű eszményi jellegével. Fennkölt és ünnepélyes, olykor egészen a homályosságot okozó túlságos tömörségig.¹

Stílusbeli nehézségeinél fogva, de a pythagorasi kozmológia s a platonai metafizikai lélektan ismeretét feltételező fejezetei miatt is a *Somnium Scipionis* tárgyalása kétségtelenül *legnehezebb feladata* lesz egész gimnáziumi latin nyelvi tanításunknak. Filológiai nehézségeket is vállaló és a filozófiai kérdések iránt komolyan érdeklődő tanárt kíván. De »az antik világnézet e legszebb latin nyelvű kivirágzása« megéri a fáradságot. Wilamowitz—Moellendorf »a zavaros földi légkörből a tiszta égi magasságba törő vágy megnyilvánulásának« mondja. A mű alapeszméjében, az *államgondolat apoteózisában* Cicerónak római és vallásos lelkülete tökéletes együttességben él.

A másik filozófiai irat, amelynek olvastatását új tantervünk előírja, Cicerónak a kötelességekről írt műve, a *De officiis*. Nagy jelentőségű mű ez, és szellemével méltón sorakozik a másik mélyhatású olvasmány, a *De re publica* mellé.

Tudjuk, hogy *fiához*, az akkor huszonegy éves, Athénben tanuló *Marcushoz* intézte Cicero a Kötelességekről szóló intelmeit. »Miről írhatna inkább apa a fiának? — Qua de re enim potius pater filio?« — írta levelében Atticusnak. Közben természetesen az egész római ifjúságra is gondolt.

Az *officium* szó értelme akkor válik világosabbá, ha meggondoljuk, hogy Cicero művének főforrása az ifjabb Scipio korában élő, rhodusi származású stoikus filozófus, *Panaitios* »περὶ καθήκοντος« c. munkája volt. A görög *καθήκον* a latin *conveniens* szónak felel meg. Értelme tehát »velejáró«, vagy »megfelelő«, s mint erkölcsi kifejezés »az ember természetének megfelelő, rendeltetéséhez illő« magatartást jelent. Ebben az értelemben azonosítja vele Cicero a latin *officium* kifejezést, amint azt Atticushoz írt leveleiben ismételtelen is fejtegeti.

Panaitios követi Cicero abban is, hogy hármas megfontolás szerint osztja fel a kötelességeket:

1. Milyen az erkölcsös cselekedet?
2. Milyen a hasznos cselekedet?
3. Mi történjék, ha az erkölcsös és hasznos egymással tusakodik?

Az Antonius ellen elmondott és megírt philippicák mellett a *De officiis* volt Cicero *utolsó műve*.

A legbizonytalanabb időben és életkörülmények között, hazája sorsán kétségbeesett lélekkel írta. Nem csoda, hogy a szietős, nyugtalan, a végső

¹ *Cicero*: *Somnium Scipionis*. (Erklärt von C. Meissner. 1869.) (Bevez.) — *Cicero*: *Somnium Scipionis*. (Expliqué par J.—E. Vignon) (Bevez.) — *Popsioru Marius*: Cicero politikai iratai. 1913.

simítást nélkülöző munka következtében vannak benne feltűnő egyenetlenségek, ismétlődések és ellentmondások. Szerkezete helyenként zavaros, kuszált. Érvei gyakran nem megbízhatók. Írója nem egyszer elfogult kora eseményeivel szemben, s munkája közben az erkölcsbölcselel helyébe sokszor a pártember lép.

S mégis kétségtelen, hogy a *De officiis* Cicerónak egyik legjelentősebb műve. Egyik bölcséleti művében sem él annyira a római jelleg, mint épen ebben. Szerencsés módon a politikai és irodalmi élet s főként a római történelem számtalan példával teszi művét rómaivá és elevenné. Görög eszme és római eszmény a legszebb összhangban jelentkezik. Állandóan egy nagyműveltségű rómainak és államférfiúnak a szavát halljuk, aki a maga páratlan kifejező erejével tapasztalatainak dús kincséből a klasszikus életbölcseleg tételeit fogalmazza meg. Erre gondolva érthetjük meg az *idősb Plinius* ítéletét: »... ezt a művet nemcsak napról-napra forgatni kell, hanem betéve tudni. — ... quae volumina ediscenda, non tantum in manibus quotidie habenda.« (Hist. nat.: praef. 23.)¹

Iskolai munkánkban természetesen csak a mű egyes értékesebb részeinek feldolgozásáról lehet szó. Utasításaink itt is, miként a leveleknél, bizonyos szempontok szerint való csoportosítást ajánlanak. Bár összefüggő egész e mű, említett szerkezeti lazasága, egyenetlenségei és ellentmondásai ezt az eljárást nemcsak jogszerűsülttá, de szükségessé is teszik. Ilyen eljárással viszont pedagógiai vonatkozásban egyik legjobban felhasználható eszközünk lehet.

Ez az elismerésünk a *De officiis*-t nemcsak mint kiváló irodalmi alkotást illeti meg. Elismerésünk a szerzőnek mint *nemes és mély gondolatok közvetítőjének* is szól. A filozófiában való önállótlan-ságát és eklektikus voltát közhelyként emlegetjük. De meggondoljuk-e, hogy először is az eredetiség nem a legfőbb célja a filozófiának? Azután az eredetiség sokszor nagyon is problematikus. S az eklekticizmust sem kell oly csekélybe venni. Ha benézünk Cicero műhelyébe, azt látjuk, hogy épen nem heterogén elemeket illeszt össze, hanem nagyon is határozott célra irányuló életfelfogás vezet a válogatásában. Az eszmék nagy panoptikumából nem elhamarkodva választ. Eklekticizmusának módja határozottan becsületére válik.

Eklekticizmus a didaktikai szempontból még előnyös is. Többirányú indulási lehetőséget jelent. Komoly didaktikai elmélkedők filozófiai műveinek pedagógiai értékét épen abban is látják, hogy az ifjúságnak sokat és sokfélét adnak, de nem enciklopédiák vagy lexikonok színtelenségével és szárazságával.

Helyes szemmértékkel meg kell látnunk, hogy amint egykor római honfitársainak, épúgy a mai ifjúságnak is sokat nyújthatnak Cicero komoly és tiszta, eszmékben gazdag s az erkölcsi élet legmagasabb céljaiért küzdő iratai. Fr. W. Foerster szerint egészen

¹ Cicero: *De officiis*. (Erkl. v. O. Heine.) 1871⁴. (Bevez.) — Cicero a kötelességekről. (Csengeri J. fordítása.) 1885. (Bevez.)

különös előny, hogy sokszor annyira bizalmatlan ifjúságunk épen egy ókori író — és ilyen író — műveiből kaphat feleletet kétségeire.

A nagy görög gondolkodókkal természetesen nem mérhetjük össze. De ha már korunk adottságai miatt bele kell törődnünk abba, hogy ifjúságunknak szellemileg valóban értékes része is elveszti kapcsolatát az eredeti görög forma és szellem pótolhatatlan értékeivel, annál inkább meg kell ragadnunk azt a pedagógiai eszközt, amelyet latin nyelvi tanításunkban a maga közvetítésével Cicero nyújt.

Értékeléséről szólva lehetetlen nem idéznünk *Herbart* szavait egy Cicero filozófiai munkásságáról mondott beszédéből (1811. jan. 18.):¹ »Az igazságszerető és érett ember, amit egy életen át tanult, meggyőző hévvel és átértésről tanuskodó világossággal adja elő«. Ugyancsak *Herbart* mondja: »Aki önálló, tudományos kutatást vár államférfiútól, vagy szónoktól, balgán vélekedik. Mintha bizony nem tudnók, hogy spekulatív alkotások az egész embert lefoglalják.« De Cicero viszonylagos önállóságát is meglátja és értékeli *Herbart*. »Dícsősége részben abban áll, — mondja — hogy a stoikusok fennkölt tételei iránt való élénk fogékonysága mellett sem tévesztette meg azokkal magát.«

S csakugyan Cicero nemcsak *Epikuros*nak a gyönyöréről szóló tanítását utasította vissza, hanem a *Stoá*nak az erényre alapított *autarkeiája*, a *virtutis splendor* sem vakította el. Ebben a kérdésben az aristotelesi felfogást követve, az ember lelki és testi természetének egyaránt való számbavételével a *natura expleatur* elvét vallja. — Arra megint *Herbart* figyelmeztet, hogy ő próbálja először egybekötni (túlemelkedve a stoikus tanításon) a jó és szép, a *honestum* és *decorum* fogalmát. A kanti és schilleri fogalompár, az *Anmut* és *Würde*, először nála jelenik meg. — Józanságának végül egyik legjellemzőbb mutatója, hogy a bölcsnek, a σοφόνak, a *vir doctus et sapiens*-nek a levegőbe épített stoikus ideálja helyett a jó ember, a *vir bonus* földi talajon mozgó eszményével elégszik meg.

Minthogy nevelői munkánkban, s épen a *De officiis*-szal kapcsolatban, a *summum bonum* keresését, a *vitae viam invenire* szándékát mutató Cicero a fontos, fel kell hívnunk a figyelmet A. *Degert* rendkívül talpraesett munkájára, amely az egész cicerói *opus* alapján, nagyobbrészt Cicero saját szavaival, állítja össze Cicero etikai rendszerét *Les idéés morales de Cicéron* (1922) címen. Jeligéül a *De finibus* szavai illenének hozzá: »... ad altiora quaedam et magnificentiora nati sumus...«. Cicerón át az ókor legnemesebb emberi gondolatai és törekvései szólalnak meg ebben a műben.

Ha hiányzik is még eszméiből a később reájuk alapozott ke-

¹ Werke, XII.

resztény erkölcsi rendszer érzelmi színezete, lehetetlen nem éreznünk, hogy a boldogságért küzdő görög és római filozófia velük mint a lélek üdvösségét kereső kereszténység előfutára jelenik meg.

Az egész gyűjteményből csak a *De re publica* (III. 22.) egyik szakaszát idézzük a lelkiismeret törvényéről:

»Az erkölcsi törvényt nem gyöngíthetjük más törvényekkel, nem vonhatjuk ki magunkat egyes parancsai alól, nem szüntethetjük meg a maga egészében. Sem a senatus, sem a nép nem vonhat ki bennünket hatalma alól. Nincs szüksége magyarázóra. Nincs belőle egy Rómában s egy Athénban, egy ma és egy holnap, hanem csak ugyanaz az egy örök, változhatatlan törvény, amely minden időben, minden népen uralkodik. S az egész mindenség egyetlen úrnak, egyetlen legfőbb királynak van alávetve, a mindenható Istennek, aki megfoganta és kigondolta ezt a törvényt. Ezt fel nem ismerni annyi az embernek, mint önmagától menekülni, megtagadni természetét s ezáltal a legkegyetlenebb bűnhődés részesévé lenni, még akkor is, ha kikerülné mindazt, amit büntetésnek tekintenek.«

V.

Nem foglalkozhatunk tovább Cicero bölcséleti műveivel, bár pedagógiai vonatkozásban még több részletkérdésben is állást kellene foglalnunk, különösen a cicerói olvasmánnyal legszorosabb kapcsolatban levő *filozófiai rendszerek* tárgyalását illetően.¹

Most már csak arra utalunk, hogy kétségtelenül az új tanterv által bevezetett cicerói olvasmányok nyújtják legszebb alkalmát az ú. n. *immanens* vagy *alkalomszerű filozófiai propedeutikának*.

Középiskoláinkban a szisztematikus filozófiai propedeutika kérdése lényegében meg volna oldva, ha a mostani lélektani és logikai rendszerezést, amely itt-ott betekintést nyújthat ismeretelméleti s metafizikai kérdésekbe is, betetőzné egy rövid, de elmélyítő etikai rendszerezés.² Az *Unterricht in der Philosophie* mellett azonban nehezebb megszervezni a *Philosophie im Unterricht* ügyét.³

Ennek megvalósítása a tanár helyes tapintatától, didaktikai készségétől s filozófiai műveltségétől függ.

A tények kellő tisztelete mellett ki kell térnünk az összefüggésekre, az egyetemesre, általánosra is. Ezeknek megmutatása a szellemi látóhatárt szélesíti, az ítéletet biztosabbá teszi, az akaratnak motívumokkal szolgál.⁴ Tudjuk, hogy voltaképpen ez a legalkalmasabb s a leghatékonyabb bevezetés a filozófiába.

¹ A stoikus, epicureus és új-akadémiai rendszer alaptételeit pedagógiai célokra összefoglalta Kováts Gy. és Péter Gy.: Szemelvények Cicero leveleiből és bölcséleti műveiből. 1941. (Bevezetés.)

² Kornis Gyula: Filozófia a középiskolában. 1910. — ³ E. Kirchner: Methodik der philosophischen Propädeutik. 1930. — ⁴ Ujból Cicerót idézzük: »O vitae philosophia dux, o virtulis indagatrix expultrixque vitiorum! Quid non modo nos, sed omnino vita sine te esse potuisset... Ad te confugimus, a te opem petimus, tibi mos... penitus totosque tradimus.« (Tuscul. disput. V. 2.)

Ennek a tulajdonképpen *világnézet kialakítására* törekvő tanításnak — ismételjük — éppen az új szerepű cicerói órák, de azon felül is általában a *klasszikus nyelvi órák* a legtermészetesebb és igen sok lehetőséget nyújtó alkalmai. Az ember rendeltetéséről, az emberi dolgok legjobb alakításáról való komoly eszmélkedés az ókor nagy szellemeinek legjellemzőbb és legmagasztosabb vonása volt.

A *homo humanus* szerepének ebben az értelemben való vállalása hozta meg Cicerónak a *praeceptor generis humani* nevet. Örendetes, hogy új tantervünk Cicerót gimnáziumainkban éppen ehhez a legnemesebb és legfontosabb szerepéhez juttatta hozzá.

Kováts Gyula

A MENNYISÉGTAN KÖZÉPISKOLAI TANÍTÁSA.

Azzal kell kezdenem, hogy ez a kis tanulmány nemcsak mennyiségtan-szakos kartársaimnak szól. Sőt az első részét éppen arra szántam, hogy minden pedagógus megismerhesse belőle a mennyiségtannak a középiskolai tantárgyak között való jelentőségét és szerepét.

A legutóbbi időben nagyon sok szó hangzott el a mennyiségtan tanítása ellen mind a nagyközönség köréből, mind pedig a hivatásos pedagógusok értekezletein. Az eredménye ennek az áramlatnak az lett, hogy a mennyiségtant az érettségi tantárgyak között is degradálták, (a mennyiségtanból az írásbeli vizsgát eltörölték), az óraszámot is több osztályban csökkentették. Az ellenszenv abból eredhetett, hogy a mennyiségtan tanítása nem volt kielégítő, aminek megint az az oka, hogy, sajnos, igen sok helyen nem arravaló kezekben volt. De ennek a vizsgálatára már a tanárképzés, sőt a tanárok társadalmi helyzetének tárgyalására vezethetne, s ez mostani tárgyunktól messze esik.

Bármilyen ok szülte, kétségtelen, hogy megvan a mennyiségtan iránti ellenszenv. Tehát megokolt, hogy a mennyiségtani oktatásról szóló tanulmányunkat eleve ezzel a kérdéssel kezdjük: kell-e egyáltalában a középiskolában a mennyiségtant tanítani? Természetesen itt a mennyiségtanon e szó általános használata szerint a felső osztályok anyagát értem: algebrát, planimetriát, trigometriát, a differenciál- és integrálszámítás elemeit, stb., nem az elemi számtant. Az egyszerű és általában az elemi számtan tanításának szükségességét, azt hiszem, senki sem vitatja.

Az ilyen értelemben feltett kérdésre a válaszom egyáltalában nem kategorikus »igen«, amint az olvasó talán matematikus szerzőtől elvárná. Például nem látom be, hogy miért kell olyan leányiskolában, melynek elvégzése az egyetemi tanulmányokra nem képe-